

Дзмітрый ДОЎГАЛЬ

ВУЧЫМСЯ ПІСАЦЬ ВОДГУК

СПРОБА АЛГАРЫТМІЗАЦЫІ ТВОРЧАГА ПРАЦЭСУ

Нельга не пагадзіцца з тым, што “водгук на мастацкі твор належыць да найбольш складаных і адказных конкурсаў алімпіяды па беларускай мове” [1, с. 218]. Таму перад выкладчыкамі востра стаіць пытанне ўдасканалення метадыкі працы над водгукам як алімпійдным жанрам. Прапануем свой алгарытм навучання стварэнню водгуку, які прайшоў апрабацыю пры падрыхтоўцы школьнікаў Магілёўшчыны да ўдзелу ў абласным і рэспубліканскім этапах алімпіяды па роднай мове. Гэты метадамы ўмоўна назвалі *метадам трох чытанняў*, выдзяляючы такім чынам у цэласным успрыманні твора эмацыянальны, змястоўны і фармальны складнікі. Гэта дазваляе пры напісанні водгуку не забыцца ні на адзін з крытэрыяў, важных пры ацэнцы работы; дэманструе ўзаемазвязь і ўзаемаабумоўленасць кампанентаў літаратурнага твора; дапамагае весці працу над водгукам услед за ўспрыманнем тэксту чытачом.

Алгарытм рэалізуецца праз табліцу, якая запаўняецца вучнямі пры азнаямленні з правіламі стварэння водгуку падчас, напрыклад, лекцыі выкладчыка. У табліцы адлюстраваны два асноўныя этапы работы над тэкстам для водгуку (“Успрыманне” і “Напісанне”), якія падзяляюцца на сем падэтапаў. Праца на кожным этапе складаецца з запаўнення калонак “Што робім” і “Заўвага” і суправаджаецца каментарыем. У табліцы не прыведзены прыклады, якімі павінны ілюстравацца тэарэтычныя палажэнні: кожны выкладчык здолее іх падаць самастойна, зыходзячы з асаблівасцей аўдыторыі, з якой ён працуе, з задач, якія ставяцца на канкрэтных занятках.

Безумоўна, прапанаваны алгарытм – толькі частка складанай працы па фарміраванні ўмення ствараць водгук. Запаўненню табліцы павінны папярэднічаць практыкаванні, скіраваныя на лінгвістычны і літаратуразнаўчы аналіз тэкстаў, рэгулярная карпатлівая праца па фарміраванні чытацкіх кампетэнтый школьніка па развіцці маўленчых навыкаў. Пасля азнаямлення з метадам пачынаецца непасрэдная праца з творамі: сумеснае чытанне і абмеркаванне тэкстаў, складанне карт успрымання літаратурнага твора (узор падаецца), напісанне водгукаў, іх праверка, параўнанне з іншымі водгукамі, узаемаацэньванне, карэкцыйная праца.

Пасля табліцы падаецца карта ўспрымання верша “Сталіца” Адама Глобуса і водгук на яго. У канцы артыкула змешчаны невялікі слоўнік, у якім тлумачацца выкарыстаныя тэрміны.

Як працаваць над водгукам? Метад трох чытанняў

I этап	УСПРЫМАННЕ	
	Што робім	Заўвага
1. Эмацыянальнае успрыманне	Першы раз чытаем тэкст, прапанаваны для водгуку. Занатоўваем пачуцці, эмоцыі. Адказваем на пытанні: “Што мяне здзівіла?”, “Што мне спадабалася?”, “З чым я не згодны?”, “Што мне незразумела?”	Кожны тэкст – гэта цэлы свет
2. Асэнсаванне асобы аўтара	Успамінаем усё, што ведаем пра аўтара, яго творы, эпоху, да якой адносіцца яго творчасць	Сінонімы да слова “аўтар”
3. Успрыманне зместу	Другі раз чытаем тэкст. Вызначаем і фармулюем тэматыку, праблемы, аўтарскую пазіцыю (ідэю). Характарызуем вобразны лад твора. Асабліва каштоўнае запісваем у карту успрымання твора	Назва і эпіграф – “канцэнтраг” аўтарскай думкі. Выхад за межы твора (развіццё думкі аўтара, параўнанне з творамі іншых аўтараў, устанавленне паралелей з творамі іншых відаў мастацтва, вечныя тэмы, праблемы, вобразы)
4. Успрыманне формы	Трэці раз чытаем тэкст. Вызначаем тып, стыль, жанравую прыналежнасць прапанаванага тэксту. Разглядаем сюжэтна-кампазіцыйныя асаблівасці твора. Вызначаем адметнасці тэксту на фанетычным, марфалагічным, лексічным, сінтаксічным, пунктуацыйным узроўнях. Асабліва каштоўнае запісваем у карту успрымання	Усе мастацка-стыльвыя асаблівасці і вобразна-выяўленчыя сродкі твора цікавяць нас настолькі, наколькі яны дапамагаюць зразумець яго змест
II этап	НАПИСАННЕ	
	Што робім	Заўвага
5. Фарміраванне	Падбіраем эпіграф, выбіраем форму водгуку (<i>ліст да... , публічнае выступленне, рэпартаж, эсэ, артыкул, малітва, клятва, плач, слоўнік і інш.</i>); праглядаем зробленыя нататкі, каб валодаць матэрыялам для стварэння водгуку; прадумваем кампазіцыю (магчыма, ствараем план)	Асаблівую ўвагу звяртаем на пачатак і заключэнне работы (яны не павінны быць зацягнутымі і загадзя падрыхтаванымі). Вершаваная форма не вельмі цэніцца, хаця асобныя ўласныя паэтычныя радкі можна прывесці; трэба пазбягаць “дыялогаў з дзённікам, рэдакцыйнай газеты, бабуляй, сяброўкай і іншымі” [1, с. 219]

6. Стварэнне	Пішам водгук, спалучаючы вынікі пройдзеных этапаў успрымання твора, выкарыстоўваючы некалькі (2-3) цытат з тэксту	Аптымальны аб'ём сачынення – 5-6 старонак. Дэманструем чытацкі вопыт. Пазбягаем «празмернай мастацкасці, “квяцістасці” стылю... празмерна дакладнага пераказу зместу твора з выкарыстаннем аўтарскіх метафар і эпітэтаў» [1, с. 219 – 220]
7. Праверка	Правяраем наяўнасць у тэксце сачынення ўсіх структурных частак (<i>уступ, асноўная частка, заключэнне</i>); правяраем моўнае афармленне водгуку	Пазбягаем спрэчных, праблемных момантаў

Каментарый 1. “Ваша задача не пераказаць тэкст, а расказаць... пра пачуцці, якія выкліканы зместам твора, прапанаванага для водгукі” [1, с. 220]. Шлях да спасціжэння ідэйнага напаўнення тэксту ляжыць праз яго эмацыянальнае ўспрыманне. Менавіта яно забяспечвае індывідуальны падыход да літаратурнага твора (і ў гэтым важнае адрозненне водгукі ад разнастайных відаў тэкставага аналізу), паколькі ў эмоцыях выражаюцца суб'ектыўныя адносіны чалавека да знешніх і ўнутраных падзей яго жыцця.

Некалькі слоў аб перафразаваным выказванні ў графе “Заўвага”. Задача настаўніка заключаецца ў тым, каб настроіць вучня на пазітыўнае ўспрыманне твора, які – так нярэдка здараецца – па нейкіх прычынах можа не спадабацца вучню, не ўзрушыць яго. Трэба пераконваць чытача ў тым, што кожны мастацкі ці публіцыстычны твор (а на алімпіядах для водгукі прапануюцца высокамастацкія тэксты) мае вартасць, на-свойму унікальны, сапраўды нагадвае свет, у якім дзейнічаюць свае, часам не бачныя нам законы. Твор напісаны натхнёным мастаком слова на роднай мове – і таму заслугоўвае нашай увагі.

Першаснае ўспрыманне тэксту, якое выяўляецца ў пэўных пачуццях, павінна закончыцца для вучня пытаннем: “**Чаму я гэта адчуваю?**” Адказ на яго просты: таму што аўтар хацеў, каб мы гэта адчулі, і ўвасобіў у творы пэўны змест.

Каментарый 2. Як паказвае практыка, этап асэнсавання асобы аўтара вучні нярэдка прамінаюць, бо мала што ведаюць пра сучасных (і не толькі) пісьменнікаў, асабліва калі іх творчасць не разглядаецца ў межах школьнай праграмы па літаратуры. Таму праца над гэтым кампанентам літаратурнай кампетэнцыі павінна весціся рэгулярна. Калі складальнікі заданняў алімпіады прыводзяць дату стварэння тэксту, то гэта дазваляе вучням уключыць твор у літаратурна-гістарычны кантэкст.

Дзмітрый Аляксандравіч Доўгаль – старшы выкладчык кафедры беларускай і рускай моў Магілёўскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя А. А. Куляшова. Закончыў філалагічны факультэт Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта (1999). З 1999 да 2007 года працаваў настаўнікам славянскіх моў Славянскай гімназіі г. Бабруйска.

На гэтым этапе варта ўзгадаць, як можна замяніць слова *аўтар* (*пісьменнік, паэт, літаратар, мастак слова, майстар слова, творца, пясняр*) для таго, каб пазбегнуць неапраўданых паўтораў.

Каментарый 3. Нягледзячы на тое, што вучні разумеюць змест паняццяў *тэма, праблема, ідэя*, іх вызначэнне і фармулёўка ў канкрэтным тэксце часта выклікае цяжкасці. Таму такая праца павінна рэгулярна весціся на ўроках як мовы, так і літаратуры. Прапануем працу над кожным тэкстам пачынаць з фармулёўкі яго тэмы і ідэі.

Ёсць пэўныя праблемы і з вызначэннем вобразаў у тэксце. Абумоўлена гэта, між іншым, шматзначнасцю паняцця *вобраз* (некаторыя са значэнняў прыводзяцца ў слоўніку). Неабходна нагадаць вучням, што інфармацыя аб змесце твора ў скандэнсаваным выглядзе заключана ў назве твора, а таксама ў эпіграфі, калі ёсць, да яго.

Грунтоўная літаратурная падрыхтоўка вучня, шырыня кругагляду выяўляюцца найбольш ярка ва ўменні выходзіць за межы твора: вызначаць месца прапанаванага тэксту ў творчасці аўтара, праводзіць паралелі з творамі іншых аўтараў на падобную тэму, раскрываць агульначалавечы характар праблем і вобразаў аналізуемага твора. Тут дарочы будзе згадка пра так званыя вечныя тэмы (*бацькі і дзеці; пошук ісціны, сэнсу існавання; талент і яго прызначэнне*), праблемы (*быць ці не быць; каханне ці абавязак*) і вобразы (*Дон-Кіхот, Рамэо і Джульета, Гамлет*) у сусветнай літаратуры.

Такім чынам, разгледзеўшы на дадзеным этапе змест твора, мы задаём пытанне: “**Як аўтару ўдалося выразіць змест?**”, што дазваляе нам лагічна перайсці да характарыстыкі жанру, кампазіцыі, сюжэта, вобразных сродкаў (г. зн. формы літаратурнага твора).

Каментарый 4. Этап успрымання формы болей, чым папярэдні, патрабуе ад навучэнцаў разнастайных ведаў, без якіх даследаванне формы немагчыма. Трэба ўзгадаць, што такое тып і стыль, раскрыць змест наступных паняццяў: жанр, сюжэт, кампазіцыя літаратурнага твора, рыфма і памер (у вершаваным творы). Пры

аналізе моўных асаблівасцей пільную ўвагу традыцыйна ўдзяляем гукапісу (на фанетычным узроўні), тропам (на лексічным) і сінтаксічным, ці стылістычным, фігурам (на ўзроўні сінтаксісу). Частка патрэбных тэрмінаў прыводзіцца ў слоўніку, змешчаным у канцы артыкула. Вучань, узброены такімі ведамі і навыкамі па іх прымяненні, больш яскрава бачыць аўтарскую пазіцыю, атрымлівае надзейныя сродкі для абгрунтавання свайго працытання твора. Але трэба перасцерагчы вучняў ад таго, каб яны не ператваралі пошук вобразна-выяўленчых сродкаў у самамэту (гл. заўвагу).

Каментарый 5. Жаданне стварыць арыгінальны тэкст часта вядзе ўбок ад пастаўленай задачы па выяўленні разумення аўтарскай пазіцыі. Тым болей што з цягам часу многія з тых формаў, што ўспрымаліся як арыгінальныя (ліст і г. д.), зрабіліся “папулярнымі”, прадказальнымі.

Аднак творчы характар водгуку ўсё-такі цэніцца, таму разам з выхаванцамі варта шукаць і выкарыстоўваць новыя цікавыя формы (ці іх элементы) стварэння водгуку. Эпіграф таксама з’яўляецца паказчыкам наяўнасці чытацкага вопыту ўдзельніка алімпіяды, але трэба перасцерагчы вучняў ад выкарыстання стандартных, слаба звязаных са зместам работы выслоўяў.

Каментарый 6. Наяўнасць чытацкага вопыту (паралелі з іншымі творами, спасылкі на іншых аўтараў і г. д.) – настолькі важная характарыстыка водгуку, што мы зноў звяртаемся да яе. Трэба падкрэсліць неабходнасць спасылкі на тэкст, іншыя творы, выкарыстання афарызмаў, народных выслоўяў для абгрунтавання зробленых высноў.

Пры выкарыстанні прапанаванага алгарытму ў работах некаторых вучняў заўважаюцца незвязаныя часткі, што адпавядаюць розным падэтапам успрымання тэксту. Трэба нагадаць вучням, што ў добрым водгуку мяжы паміж выражэннем пачуццяў, асэнсаваннем зместу і аналізам формы быць не павінна.

Каментарый 7. Калі вучні сумняваюцца ў правільнасці пераносу, у выбары канчатка, у дарэчнасці ўжытага слова, у аўтарстве прыведзенай цытаты і г. д., яны павінны адкарэкціраваць тэкст.

ДАДАТАК

**Тэкст для водгуку
Сталіца**

Мне падабаецца: мікрараён –
Жалезны дух у канструктыўным целе,
Дзіцячы пляц і школьны стадыён...
Мне падабаюцца шурпатыя панелі.

Люблю метро, асветлены вагон
І колы, што на грукат захварэлі.
Люблю, калі састаў бярэ разгон
У доўгім, як працоўны дзень, тунелі.

Мне да душы падмуркі ў катлаване,
Абмазанья ў чорную смалу.
Мне да душы ісці па рыштаваннях

На самы найвышэйшы дах. Люблю
Убачыць на дарожным скрыжаванні
Рассыпаную з кузава зямлю.

Адам Глобус.

**Карта ўспрымання верша “Сталіца” А. Глобуса
(курсівам выдзелена тое, што знайшло
адлюстраванне ў тэксце водгуку).**

Эмацыянальнае ўспрыманне	Здзіўленне: у горадзе няма людзей! Недаўменне: як можа падабацца <i>жалезны дух у канструктыўным целе?</i> Ці не кпіць з нас аўтар, гаворачы, што яму <i>да душы</i> такі горад? Не разумею: верш называецца <i>Сталіца</i> , але ці пра Мінск ён?	
Асэнсаванне асобы аўтара	Адам Глобус – псеўданім Уладзіміра Адамчыка. Сын пісьменніка Вячаслава Адамчыка. Паходзіць з Койданава (г. Дзяржынск Мінскай вобласці). Вучыўся ў мастацкай вучэльні. Пісьменнік, выдавец. Выдаў некалькі зборнікаў прозы (<i>“Койданава”</i> , <i>“Адзінота на стадыёне”</i> і інш.) і паэзіі (<i>“Скрыжаванне”</i> і інш.). Заявіў пра сябе ў літаратуры ў 80-я гг. XX ст. як прадстаўнік новай пісьменніцкай генерацыі	
Успрыманне зместу	Тэма	Сучасны горад, чалавек у ім
	Праблемнае поле	Што вабіць чалавека ў горадзе, як горад уплывае на сучаснага чалавека
	ідэя	Прадэманстраваць, як чалавек, адарваны горадам ад прыроднай гармоніі, стараецца адшукаць сэнс свайго існавання; раскрыць сімвалічнае значэнне пошукаў лірычнага героя
Вобразы	Лірычны герой – чалавек, які жыве ў горадзе і спрабуе знайсці спакаенне для душы. Мікрараён, метро, новабудоўля – вобразы-сімвалы сучаснага гарадскога жыцця. Скрыжаванне – скразны вобраз у творчасці А. Глобуса	
Назва	Верш мае назву <i>Сталіца</i> , што адлюстроўвае тэму, але можа мець і сімвалічнае значэнне	
Творы сугучнай тэматыкі	Цыкл вершаў “Места”, санет “У Вільні” ў зборніку “Вянок” М. Багдановіча; вершаказ “Горад” А. Разанава; эсэ “Горад, якога няма” В. Акудовіча; зборнік “Сена на асфальце” М. Стральцова	

Успрыманне формы	Жанрава-кампазіцыйная характарыстыка	Верш, на першы погляд, адносіцца да пейзажнай (гарадскі пейзаж) лірыкі; мае форму санета, складаецца з двух катрэнаў і двух тэрцэтаў
	Сюжэт	Лірычны герой знаёміць нас з тым, што ён любіць, – мікрараён, метро, будоўлю
	Рытмічная арганізацыя	У вершы выкарыстоўваецца перанос (анжамбеман'): <i>Мне да душы ісці па рыштаваннях / На самы найвышэйшы дах. Люблю / Убачыць на дарожным скрыжаванні...</i>
	Фанетычны ўзровень	Гукапіс: <i>калі састаў бярэ разгон</i> – раўнамернае чаргаванне спалучэнняў галосных і зычных перадае ўражанне ад з'явы, якая апісваецца
	Лексічны ўзровень (сюды ж уключаецца і ідыяматыка)	Тропы: метафара (увасабленне): <i>колы захварэлі на грукат</i> ; параўнанне: <i>доўгі, як працоўны дзень, тунель. Жалезны дух у канструктыўным целе</i> – рэмінісцэнцыя афарызма "У здаровым целе здаровы дух"
	Марфалагічны ўзровень	Граматычная неадкладнасць: няправільна ўтворана форма ступені параўнання прыметніка <i>высокі</i> – <i>самы найвышэйшы</i>
Сінтаксічны ўзровень	Сінтаксічныя фігуры: анафара: <i>люблю (другая страфа), мне да душы (трэцяя страфа)</i> ; паралелізм у пабудове, напрыклад, тэрцэтаў. Часта выкарыстоўваюцца аднастаўныя выказнік-выя сказы: <i>Мне падабаецца... Люблю... Усе сказы ў вершы няклічныя</i>	

Пасля складання карты мы можам пачынаць пісаць водгук. Напачатку карты залежыць ад падрыхтаванасці чытача, які яе складае. Безумоўна, не ўсё, што занатавана ў табліцы, спатрэбіцца ў водгуку, але стане падмуркам нашага сачынення. У працэсе напісання водгуку могуць узнікнуць ідэі, якіх не было на стадыі пачатковага ўспрымання тэксту. Натуральна, гэта можа на максімальна рэалізаваць.

ВОДГУК НА ВЕРШ "СТАЛІЦА" А. ГЛОБУСА

*Можа падацца нават дзіўным,
але гэта, мабыць, так:
наш край ніколі не меў цэнтра ("сталіцы").*

Валянцін Акудовіч.

Можа падацца дзіўным, але мне здаецца, што ў нашай паэзіі да верша Адама Глобуса не было твораў пра сталіцу Беларусі. І гэта пры тым, што урбаністычнай тэме ў беларускай паэзіі ўжо амаль сто год. Малады Багдановіч, прыехаўшы на Радзі-

му, стварыў цыкл вершаў "Места", заварожаны *чароўнымі прынадамі* Вільні (таксама, дарэчы, сталіцы). Але якія розныя гарады ўбачылі паэты! Горат Багдановічч не рапоўнены людзьмі: *кіпіць натоўп на вузкім вулак дне*. Горад Глобуса – пусты, у ім няма нікога: *дзіцячы пляц без дзяцей, школьны стадыён без школьнікаў, вагон метро без пасажыраў...* "Мінск жа не такі, – гаворыць кожны, хто наведваў нашу сталіцу. – Ён хутчэй падобны да Багдановічавай Вільні з вірам людскога натоўпу". А хто сказаў, што гэты твор пра Мінск? Прыбярэце з верша беларускую мову – і гэта будзе бадай любая сталіца свету. Прыбярэце метро – і мы пазнаем, напрыклад, Гродна з падмуркамі катлаваўнаў, шурпатымі панелямі і рыштаваннямі.

Сучасны свет так імкліва глабалізуецца, што нічога спрэчнага ў такім падабенстве няма. Уражвае іншае: чаму аўтар з такой любоўю ставіцца да гэтага безаблічнага горада? Уцямнага адказу верш, на першы погляд, не ўтрымлівае. Скажыце, ці могуць выклікаць замілаванне *колы, што захварэлі на грукат*; доўгі працоўны дзень (з ім параўноўваецца тунель метро); чорная смала на падмурках; хісткія рыштаванні? *Мне падабаецца, люблю, мне да душы* – пераконвае нас аўтар, ажно 7 разоў ужываючы названыя сінанімічныя канструкцыі ў санеце. Звычайна падобныя сцвярджанні суправаджаюцца эмоцыямі, што патрабуе адпаведнага пунктуацыйнага афармлення (!). У А. Глобуса ж усе сказы няклічныя, але ён усё-такі не можа стрымаць эмацыянальнай усхваляванасці. У апошнім тэрцэце структура парушаецца: строга паэтычны радок разбіваецца пераносам:

*...На самы найвышэйшы дах. Люблю
Убачыць на дарожным скрыжаванні...*

Прычына? У бяздушным горадзе сярод шурпатых панелей і тунеляў рассыпаная на скрыжаванні ЗЯМЛЯ абуджае ў сталічным Глобусе койданаўца Адамчыка, нагадвае яго малую радзіму. Класічнае стральцоўскае *сена на асфальце* набывае сучаснае сімвалічнае ўваасабленне – *зямлю на скрыжаванні*, што раскрывае нам дагэтуль прыхаваны сэнс паэтычных вобразаў.

Мікрараён, дзіцячы пляц, школьны стадыён сваімі абрысамі нагадваюць местачковую ці вясковую плошчу, сялянскі падворак. Як дбайны гаспадар ніколі не зблытае сваёй, да прыкладу, касы з суседавай, так і герой верша ведае, якія навобмацак – шурпатыя – панелі шматпавярховікаў. Як сялянін чуе, як рыпяць яго нязмазаныя калёсы, так і лірычнаму герою баляць хворыя колы метро. Як вясковец цэніць кожную хвіліну працоўнага дня, устаючы на золку і працуючы дацямна, так і гадоўны герой любіць метро за тое, што яно стварае ілюзію скончанага працоўнага дня з асветленым вагонам-хатай у цёмным тунелі.

А пасля працоўнага дня чалавек застаецца сам-насам са сваім унутраным светам. Невыпадкова ў трэцяй страфе анафарычна паўтараецца *мне да душы*. Лірычны герой, як кожны чалавек, спрабуе спасцігнуць сваё прызначэнне на зямлі, блукае ў пошуках сябе. Мы спускаемся разам з ім, як некалі Дантэ, у апраметную – катлаван з падмуркамі, абмазанымі – як заведзена ў пекле – у *чорную смалу*; узносімся на *самы найвышэйшы* (няправільна ўтвораная форма прыметніка найлепшым чынам акрэслівае абсяг пошукаў лірычнага героя) дах па рыштаваннях. І ўрэшце апынаемся на *дарожным скрыжаванні*. Скрыжаванне – скразны вобраз у творчасці А. Глобуса. У паэта ёсць верш з такой назвай, які нават даў найменне цэламу зборніку паэзіі. У фінале гэтага твора мастак слова прызнаецца:

*Я стаю на крыжы
Беларускіх дарог
І не бачу дзвярэй,
За якімі ёсць Бог.*

Вось чаму ў Глобусавай сталіцы няма людзей: чалавек (Адам – са стараяўрэйскай ‘чалавек’) можа быць з Богам толькі сам-насам. Вось чаму Глобусава сталіца не мае назвы: гэта любое месца, дзе чалавек спрабуе ‘ўбачыць’ Бога. Вось пра такую, мне здаецца, сталіцу, дзе гарадскі антураж выкарыстаны для таго, каб прыхаваць пакутлівыя пошукі лірычным героем веры, твораў у беларускай паэзіі не было.

КАРОТКІ СЛОЎНІК ДЛЯ ПРАЦЫ НАД ВОДГУКАМ

Вобраз мастацкі – форма пазнання і адлюстравання жыцця ў мастацтве і літаратуры. <...> У цэлым паняцце В. м. можна вызначыць наступным чынам: гэта створаная пры дапамозе творчай фантазіі канкрэтная і разам з тым абагульненая карціна чалавечага жыцця, якая выяўляе эстэтычны ідэал пісьменніка [2, с. 46 – 47].

Вечныя вобразы – народжаныя канкрэтнымі гістарычнымі ўмовамі мастацкія вобразы-персанажы, якія разам з асаблівасцямі пэўнага сацыяльнага і нацыянальнага асяроддзя, пэўнай эпохі з выключнай паўнатай і сілай, вельмі канцэнтравана, узбуіненая выяўляюць агульначалавечыя праблемы, памкненні, супярэчнасці. Таму яны захоўваюць сваё значэнне, выклікаюць жывую цікавасць людзей на працягу вельмі доўгага часу, многіх стагоддзяў [2, с. 45].

Вобраз апавядальніка (аўтара) – вобраз-характар, які ўзнікае з асаблівасцей мовы апавядальніка, не звязанай з мовай якога-небудзь з персанажаў або аўтарскай мовай у эпічных, а таксама ў ліра-эпічных творах... В. а. можа быць набліжаны да асобы аўтара або значна адрозны [2, с. 46].

Лірычны герой – вобраз той асобы, ад імя якой ідзе размова ў лірычным творы [2, с. 106].

Персанаж – дзейная асоба літаратурнага мастацкага твора (рамана, аповесці, апавядання, драмы), г. зн. тое ж, што і герой мастацкага твора, але тэрмін П. звычайна ўжываецца ў дачыненні да другарадных або адмоўных герояў ці да вобразаў такіх твораў, як байка, і г. д. [2, с. 151].

Гукапіс – выкарыстанне гукавой арганізацыі паэтычнай мовы (часам называюць “інструментоўка”) верша, мовы) пры стварэнні паэтычнага вобраза. Г. мае мэтай узмацніць выразнасць вобраза, карціны з дапамогай падбору гукаў, якія перадаюць уражанне ад жыццёвай з’явы або ствараюць пэўную інтанацыю ці ўзмацняюць гучанне асобных слоў, выдзяляючы іх у тэксце [2, с. 58 – 59].

Алітэрацыя – паўтарэнне аднародных зычных гукаў у вершаваных радках (або ў праявінай фразе), якое ўзмацняе гукавую і інтанацыйную выразнасць верша [2, с. 12].

Асананс – адзін з відаў гукапісу, паўтарэнне ў вершаваных радках або праявінах сказах галосных, часцей націскных, гукаў з мэтай мастацкай выразнасці [2, с. 29].

Гукаперайманне – гукавая імітацыя розных жыццёвых і прыродных з’яў з мэтай стварэння мастацкага вобраза [2, с. 57].

Ідэя – асноўны сэнс літаратурнага, мастацкага твора, які вынікае з усёй сістэмы вобразаў і карцін. Літаратурны твор можа мець грамадскую і мастацкую каштоўнасць толькі ў тым выпадку, калі пісьменнік адкрывае для нас нешта новае ў жыцці, дае сваё разуменне, сваё тлумачэнне розных жыццёвых з’яў. Гэты аўтарскі погляд на паказаныя ў творы падзеі, чалавечыя характары, перажыванні, а таксама іх аб’ектыўны сэнс і ўключае ў сябе ідэя твора [2, с. 81].

Жанр – форма літаратурнага твора, якая склалася гістарычна на аснове ўвасаблення пэўнага зместу [2, с. 71].

Кампазіцыя – уся складаная будова літаратурнага твора, размяшчэнне і спалучэнне асобных частак, састаўных элементаў сюжэта, вобразаў-характараў, сцэн, эпизодаў, карцін, дыялогаў і маналогаў, падзел на часткі, раздзелы, строфы і г. д. [2, с. 93 – 94].

Пэранос – несупадзенне моўнай фразы з вершаваным радком [2, с. 151].

Праблема – гэта вострае жыццёвае пытанне, якое пісьменнік ставіць і, зыходзячы са свайго светапогляду, па-свойму вырашае ў мастацкім творы [2, с. 203].

Рэмінісцэнцыя – наўмыснае ці міжвольнае ўзнаўленне пісьменнікам (найчасцей паэтам) вобразаў, асобных выказванняў ці рытміка-сінтаксічных канструкцый іншых аўтараў [3, с. 283].

Стылістычныя, або сінтаксічныя, фігуры – прыёмы ўзмацнення эмацыянальнай выразнасці паэтычнай мовы, нязвыклыя моўныя звароты, у аснове якіх ляжаць сродкі сінтаксісу [4, с. 190].

Анафара – сінтаксічная фігура, якая заключаецца ў паўтарэнні аднолькавых слоў, словазлучэнняў і сказаў у пачатку вершаваных радкоў або праявічых сказаў [4, с. 12].

Эпіфара – сінтаксічная фігура, у якой суседнія сказы заканчваюцца аднолькавымі спалучэннямі слоў ці выразаў [4, с. 13].

Кальцо – пэўны сінтаксічны адрэзак маўлення, які пачынаецца і заканчваецца аднолькавымі словазлучэннямі і нават сказамі [4, с. 15].

Сінтаксічны паралелізм – экспрэсіўная сінтаксічная фігура, у якой кожная наступная сінтаксічная адзінка будзеца па тыпе папярэдняй – мае аднолькавы склад членаў сказа, аднолькавы парадак слоў, што стварае ўнутраную сіметрыю [4, с. 15].

Антытэза – сінтаксічная фігура кантрасту, супастаўленне процілеглых паняццяў, перажыванняў, думак з мэтай узмацнення ўражання ад гэтых з’яў, падкрэслівання кантрасту [4, с. 18].

Полісіндэтон (шматзлучнікаваецца) – сінтаксічная фігура, у якой злучнікі або прыназоўнікі паўтараюцца перад кожным аднародным членам сказа або перад іншымі аднароднымі сінтаксічнымі канструкцыямі [4, с. 20 – 21].

Градацыя – экспрэсіўная сінтаксічная фігура, якая заключаецца ў такім размяшчэнні частак выказвання (слоў, адрэзкаў сказа), дзе адбываецца паступовае нарастанне або, наадварот, аслабленне ўражання, пачуцця, перажывання [4, с. 20].

Эліпсіс – сінтаксічная фігура, у якой прапускаецца выказнік, які не з’яўляецца неабходным для перадачы пэўнага паведамлення [4, с. 34].

Асіндэтон (бяззлучнікаваецца) – сінтаксічная фігура, у якой адсутнічаюць злучнікі паміж граматычна аднароднымі словамі і сказамі з мэтай узмацнення экспрэсіі, дынамічнасці, насычанасці з’яў, падзей, фактаў [4, с. 36].

Інверсія – такая расстаноўка слоў або словазлучэнняў (сінтаксічных кампанентаў) у сказе, якая парушае іх звычайны граматычны парадак [4, с. 45].

Сюжэт – сістэма падзей у творы, у якой раскрываецца і развіваецца характар. Паняцце *сюжэт* часам ужываецца і ў дачыненні да лірычных твораў. У такім выпадку пад сюжэтам падразумяецца рух пачуцця, развіццё думкі верша [2, с. 193 – 194].

Троп – адзін з найважнейшых прыёмаў стварэння мастацкага вобраза ў літаратуры, пры якім слова набывае вельмі актыўны выяўленчы характар, выражае пэўнае пачуццё, эстэтычную ацэнку жыццёвай з’явы. Калі глядзець з боку мовы, Т. – гэта ўжыванне слова ў пераносным значэнні [2, с. 199].

Аксюмаран (аксімаран) – мастацкі троп, наўмыснае спалучэнне слоў процілеглага сэнсу з

мэтай перадачы супярэчлівых па змесце або па ўспрыманні іх нісьменнікам з’яў жыцця [2, с. 8].

Алегорыя – іншасказанне, адна з форм мастацкага адлюстравання жыццёвых з’яў, калі абстрактнае паняцце або думка перадаюцца праз канкрэтны вобраз [2, с. 11].

Гіпербала – мастацкі прыём – моцнае перавелічэнне ўласцівасцей, якасцей ці памераў прадмета або з’явы з мэтай дасягнення большай мастацкай выразнасці [2, с. 53].

Метанімія – мастацкі троп, замена аднаго слова ці выразу іншым на аснове знешняй або ўнутранай сувязі паміж з’явамі, якія яны абазначаюць [2, с. 123].

Метафара – від трода, у якім уласцівасці адной з’явы пераносяцца на другую па прыцыпе ўпадабнення [2, с. 124].

Параўнанне – мастацкі троп, у аснове якога ляжыць супастаўленне дзвюх з’яў з мэтай іх характарыстыкі адной праз другую [2, с. 143].

Сінедаха – адзін з мастацкіх тродаў, разнавіднасці метаніміі. С. – гэта метанімія, у аснове якой ляжыць узаемазамена такіх з’яў, якія знаходзяцца ў колькасных суадносінах: частка выдаецца за цэлае, адзіночны лік ужываецца замест множнага і наадварот [2, с. 183].

Сімвал – прыём мастацкага паказу, а таксама адзін з тродаў, умоўнае абазначэнне з’явы праз вобраз, які нечым нагадвае гэту з’яву [2, с. 182].

Увасабленне – мастацкі троп, асобны від метафары, які асноўваецца на прыпадабненні прадметаў, з’яў прыроды да паводзінаў чалавека, перанясенні на гэтыя з’явы чалавечых уласцівасцей [2, с. 204].

Эпітэт – мастацкае азначэнне, якое вобразна характарызуе прадмет, чалавека або жыццёвую з’яву [2, с. 229].

Тэма – кола грамадскіх з’яў і звязаных з імі жыццёвых пытанняў, якія аўтар кладзе ў аснову зместу твора і адлюстроўвае, раскрывае ў святле асноўнай ідэі [2, с. 203].

¹ *Анжамбеман* (фр. *anjambement* ад *anjamber* – ‘пераступіць, перайсці’) – несупадзенне сінтаксічнай і рытмічнай паўз пры арганізацыі паэтычнага радка. Гл., напрыклад: Шенгелі, Г. А. Техніка стиха / Г. А. Шенгелі. – М.: Гослитиздат, 1960; Гаспаров, М. Л. Очерк истории европейского стиха / М. Л. Гаспаров. – М.: Наука, 1989.

Спіс літаратуры

1. Куліковіч, У. І. Алімпіяды па беларускай мове / У. І. Куліковіч. – Мінск: Аверсэв, 2007. – 416 с. – (Школьнікам, абітурыентам, навучэнцам).
2. Лазарук, М. А. Слоўнік літаратуразнаўчых тэрмінаў / М. А. Лазарук, А. Я. Ленсу. – 3-е выд. – Мінск: Нар. асвета, 2003. – 239 с.
3. Рагойша, В. Тэорыя літаратуры ў тэрмінах: Дапаможнік / В. Рагойша. – Мінск: БелЭн, 2001. – 384 с.
4. Шандроха, Н. Э. Экспрэсіўны сінтаксіс: Вучэбна-метадычны дапаможнік / Н. Э. Шандроха. – Гродна: ГрДУ, 2002. – 62 с.